

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE +LX EKİ İLE ÇOKLUK KATEGORİSİ İLİŞKİSİ

Esin AL*

Öz: Türkçenin sözcük türetimi ekler vasıtasıyla yapılır. Sınırlı sayıda olan ekler, sınırsız anlatım olanaklarını gösterebilmek için birden çok işlevi işaretleyebilmektedir. Bu eklerden biri de Türkçenin en eski dönemlerinden beri sıklıkla kullanılan ve işlev çeşitliliği sebebi ile oldukça üretken bir ek olan +LX'dür. Bu çalışmada üzerine +LX eki almış adların bağlam merkezli bir yaklaşım ile çokluk ifade edebileceğini Türkiye Türkçesinden rastgele seçilmiş temsil örnekler ile tanımlamak ve +LX ekini konularından biri olarak yabut konusunun kendisi olarak almış çalışmalara yeni bir işlev önerisi ile katkı sağlayabilmek amaçlanmaktadır. Söz konusu amaç doğrultusunda hazırlanan bu çalışma sonucunda +LX ekinin işlevlerinden birinin de çokluk olduğu görülmüştür. Bu örneklerde +LX eki bir yapım eki gibi kullanılmış olmasının yanında çekim eki gibi de kullanıldığı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: +LX eki, çokluk, Türkiye Türkçesi.

The Relation The Suffix “+LX” and Plural in Turkey Turkish

Abstract: In Turkish, word derivation is done wit suffixes. Suffixes are limited, Fort his reason, they can have multiple functions to mark unlimited expression possibilities. One of the these suffixes is “+LX”. In this study, it is aimed to prove that the suffix “+LX”, which has many other funtions, can express plurality with randomly selected samples which are from Turkey Turkish. In this study, which was prepared for this purpose, has been seen that one of the functions of the suffix “+LX” also is plural. And also, in these uses it has been seen that the suffix “+LX” is used both as a derivational suffix and as an inflectional suffix.

Keywords: The suffix “+LX”, plural, Turkey Turkish.

Giriş

Türkçe, sözcük türetimini ekler vasıtasıyla yapmaktadır. Sınırlı sayıda olan ekler, Türkçenin sınırsız anlatım olanaklarını gösterebilmek için birden çok işlevi işaretleyebilmektedir. Bu eklerden biri de üretkenliğine ve işlev çeşitliliğine neredeyse her araştırmacının vurgu yaptığı +LX ekidir.

+LX, Türkçenin en eski dönemlerinden beri sıklıkla kullanılan bir ektir. Ekin kökeniyle ilgili, W. Bang (1916)'a ait olan *il-* “bağla-” fiilinin üzerine *-g* ekinin getirilmesiyle oluşmuş olduğu iddiası Türkoloji alanında genel kabuldür. Tarihî Türk dillerinde, Eski Anadolu Türkçesi dönemine gelinceye kadar, +LXg biçiminde görülen ek, Eski Anadolu Türkçesinde son ses /g/'nin düşmesiyle beraber +IU biçiminde iki şekilli olarak kullanılmıştır. Ekin yuvarlak ünlülü biçimlerinin yanında düz ünlülü biçimi, Osmanlı Türkçesi ile beraber başlamıştır. Bugün Türkiye Türkçesine bakıldığında ekin +LX biçiminde dört şekilli olarak kullanıldığı görülmektedir (Ergin, 2008: 160). Ekle ilgili bilgilere ilk olarak Divanü Lugati't-Türk (DLT)'te rastlanmıştır.

* Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Adana / TÜRKİYE. E-posta: esin.al@hotmail.com / ORCID ID: 0000-0001-7581-9529.

DLT'te Kaşgarlı Mahmut, +IX ekinin *sahiplik* anlamını işaretlediğine dikkatleri çekmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 219).

+IX ekinin Türkçenin en üretken eklerinden biri olduğu, neredeyse bu konu üzerine araştırma yapan uzmanların tamamının ortak gözlemidir. +IX, üzerine geldiği adların işlev, sınıf ve anlamlarını değiştirerek onları sıfat, kalıcı ad ya da zarf yapmaktadır. Bu yaygın kabule göre bir yapım eki olan +IX eki, adlar üzerine gelmekte ve *bir topluluğa ait olma, sahip olma, ait olma, ilgili olma, bağlantılı olma, yer adları yapma, gruplama ve bir nesnenin neyden yapıldığı gösterme* işlevlerini işaretlemektedir. Bu yolla üzerine geldiği adı; sıfat, kalıcı ad ya da zarf yapmaktadır (Göksel-Kerslake, 2005: 64; Sarı, 2019: 88). Araştırmalarda çoğunlukla ekin sıfat yapma özelliği üzerinde durulmuş, bu sebeple de ek, *sıfat eki* olarak da anılmıştır (Ergin, 2008: 159). Ekin işlekliliğine vurgu ile başlayan Ediskun (1988: 148) ekin, *iyelik sıfatları (sulu yemek), ilgi sıfatları (Adanalı kadın), biçim ve tarz sıfatları (üçerli sıra) ve kalıplaşmış sıfatlar (sözlü kız)* yaptığını söylemiştir. Banguoğlu (2007: 192), ekin *donanma hâli, kimi hâli* ad durum ekleri gibi işlev görebildiğine değinmiştir. Araştırmacı *Donanmış olan, sahip olan, sıfatlanmış olan* anlamlarında *donatım sıfatları* meydana getirdiğini söylemiş ve ikilemeler oluşturduğuna dikkatleri çekmiştir. Ergin (2008: 160), ekin iki nesne arasında ilgi kurmak, parça-bütün ilişkisine işaret etmek için kullanıldığını ifade etmiştir. Timurtaş (2012: 78) ise ekin yalnızca sıfat yapma işlevine değinmiş ve Eski Anadolu Türkçesi sözcük dağarcığından kullanım örnekleri sunmuştur. Karağağaç (2012: 260), Banguoğlu'na da paralel olarak ekin tekrar öbekleri kurduğunu ifade etmiştir. Korkmaz (2014: 340); ekin her adım üzerine gelebildiğini söyleyerek kullanım genişliğine dikkatleri çekmiş ve +IX ekinin üzerine eklendiği ada *kendinde bulundurma, sahip olma, o özelliği taşıma, ait olma* gibi anlamlar yükleyerek bu adlardan sıfatlar yaptığını söylemiştir. Bu temel yaklaşımlara göre +IX eki, addan sıfat yapan bir yapım ekidir ve üzerine geldiği adlara *bir topluluğa/bir yere ait olma/mensup olma, sahip olma, ait olma, ilgili olma, bağlantılı olma, yer adları yapma ve bir nesnenin neyden yapıldığı gösterme* gibi anlamlar yüklemektedir.

Ek üzerine yapılan kimi araştırmalarda görülecektir ki ek, yalnızca adlar üzerine gelmemektedir, aynı zamanda sıfatlar (kırmızılı) ve iyelik ekli biçimler (kardeşimli) üzerine de gelebilmektedir (Banguoğlu, 2007: 192; Çetin, 2016: 52; Sarı, 2019: 91). Bununla beraber ekin bir yapım eki olduğuna dair oluşmuş genel kanının tersine Ergin (2008: 159), ekin işleklilik derecesinin çekim eklerine yakınlığına değinmiştir. Uçar (2012: 135), ekin yapım eki olarak değerlendirilmesinin yanlışlığına vurgu yapmış ve eki sözdizimsel bir işleve sahip hâl ekleri kategorisinde değerlendirmiştir. Bu görüşünü de Eski Türkçe örneklemeden yararlanarak tanıklamaya çalışmıştır. Boz (2001), ekin yalnızca yapım eki kategorisinde değerlendirilmesinin eksik bir yaklaşım olduğuna değinmiş ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden derlemiş olduğu örnekler ile görüşünü tanıklamıştır. Baydar (2018) ise ekin yalnızca yapım eki kategorisine konulmaması gerektiğini bunun yetersiz olduğunu, ekin kimi durumlarda çekim eki gibi ya da hem yapım eki hem çekim eki gibi kullanılabilirliğini örnekleri ile delillendirmeye çalışmıştır.

+IX ekinin, yukarıda da sıralandığı üzere bu konuyu içeren ya da merkeze alan akademik çalışmaların hemen hemen tamamında değinilen ortak işlevleri *bir topluluğa ait olma, sahip olma, ait olma, ilgili olma, bağlantılı olma, yer adları yapma ve bir nesnenin neyden yapıldığı gösterme*dir. Çetin'in çalışması başka bir işlev önerisinde bulunmuş olması yönüyle bu çalışmalardan hem ayrılmakta hem de onlara katkı sağlamaktadır. Çetin (2016: 56), çalışmasında Uygur Türkçesinde ekin sıfatlar üzerine geldiği örnekleri değerlendirmiş ve bu değerlendirme sonucunda araştırmacı, ek üzerine yapılan akademik çalışmalarda çok da üzerinde durulmamış olan bir başka kullanım

özelliğine dikkatleri çekmiştir. +IX eki bu örneklerde üzerine geldiği adda bildirilen nitelik ya da niceliği kuvvetlendirmektedir. Buna ek olarak yine aynı çalışmada Çetin (2016: 50)'in Poppe'den aktardığına göre ek, bir şeyin bol olduğunu bildirme işlevi ile de kullanılabilir.

Değindiği üzere +IX ekini içeren ya da konusu doğrudan +IX eki olan kaynaklarda da görülmüştür ki ekin işlev çeşitliliği ve üretkenliği vurguya değerlidir. Üstelik söz konusu durum, bu çalışmanın da temel motivasyonu durumundadır.

Bu çalışmanın temel önerisi, üzerine +IX eki almış adların bağlam merkezli bir yaklaşım ile çokluk ifade edebileceğini Türkiye Türkçesinden rastgele seçilmiş temsil örnekler ile tanıklamaya ve +IX ekini konularından biri olarak yahut konusunun kendisi olarak almış çalışmalara yeni bir işlev önerisi ile katkı sağlamaya çalışmak olacaktır. Ayrıca Kerimoğlu (2008: 151), “Türkçede çokluğu başka hangi yollarla bildiririm?” sorusunun henüz yanıtlanmadığına, verilen yanıtların “tek biçim” merkezli olarak yani mesela +*Ar* işaretleyicisi ile yan yana olmasına dikkatleri çekmiştir. Bu noktadan da hareketle bu çalışmanın bir diğer amacı da “X biçimi= X kategorisi'dir.” yaklaşımına karşı kabul edilebilecek bir veri sunmak ve yapılacak olan tasnif çalışmalarına da bu yolla veri ve katkı sağlamaktır.

İnceleme

Bu çalışmanın amacı; Türkçenin yazılı metinler ile takip edilebilir ilk devirlerinden beri kullanılan +IX ekinin, Türkiye Türkçesi verilerini temsil ettiği varsayılan ve +IX eki ile genişletilmiş rastgele seçilen örnek sözcüklerden yola çıkarak bu ekin işaret ettiği düşünülen yeni bir işlevi tanıklamak ve +IX ekinin tasnifi tartışmalarına veri ve katkı sağlamaktır. Kuramsal bölümde de değindiği üzere *bir topluluğa ait olma, sahip olma, ait olma, ilgili olma, bağlantılı olma, yer adları yapma ve bir nesnenin neyden yapıldığı gösterme* +IX ekini içeren ya da merkeze alan akademik çalışmaların hemen hemen tamamında söz konusu ekin temel işlevleri olarak verilmektedir. Çetin; bu işlevlere *abarım* anlamını, Poppe de *bolluk* anlamlarını eklemiştir. Bu noktada ek, adlar ve sıfatlar üzerine gelecek sıfat görevli sözcükler üretmektedir.

Aşağıda sırasıyla somut ve sayılabilir/ölçülebilir adlar ve soyut ve sayılamayan/ölçülemeyen adlar üzerine gelen +IX ekinin durumları gösterilip tartışılacaktır.

1. Somut-Sayılabılır/Ölçülebilir Ad + IX

Bu çalışmanın veri havuzunu oluşturan aşağıdaki örneklerde somut ve sayılabilir adlardan +IX eki ile oluşturulmuş sözcükler, alfabetik sırada ve Türkçe Sözlük (TS) ile Dil Derneği Türkçe (DDT) sözlüğündeki tanımları ile birlikte aşağıda sıralanmıştır. Bu çalışmada; TS ve DDT sözlüğünün tanımlarına, sözcüğün anlamına dönük genel eğilimi göstermesi açısından başvurulmuştur. Ayrıca bu çalışmanın iddiasını güçlendiren tanık cümleler için Mersin Üniversitesi dilbilim uzmanları tarafından geliştirilip uygulamaya sunulan “Türkçe Ulusal Derlem (TUD)”den yararlanılmıştır. Aşağıdaki örneklerin tanımları yapılırken tamamının sözlüklerdeki karşılıklarında ya “çok” sıfatı/zarfı kullanılmıştır, ya +*Ar* çokluk eki kullanılmıştır ya da çokluğa işaret eden bir tanım yapılmıştır. Bu tanım ve örneklerde +IX ekinin bir çokluk işaretleyicisi gibi kullanıldığı görülebilmektedir.

boğazlı: 1. Boğazı olan, 2. Çok yemek yiyen, yemek isteği çok olan, iştahlı (s. 371).

Alo ben Züriyet gazetesinden arıyorum. ‘Afiyet şeker olsun’ köşemizi dolduracak tam da sizin gibi boğazlı, yemekten başka bişey düşünmeyen bir arkadaş arıyorduk, ne dersiniz hoş olmaz mı (TUD, W-RI45FID-4784-1)?

dallı: 1. Dalları olan, 2. Üzerinde dal ve çiçek deseni bulunan (s. 587).

Profesöre yıllar önce Botan Vadisi'ne ektiği tohumun yeşerdiğini ve dallı budaklı bir ağaca dönüştüğünü göstermek istiyordu (TUD, W-RA16B4A-0885-17).

gözenekli: Gözenekleri olan (<http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html>).

Atıkların enjekte edileceği kayanın yeterince gözenekli olması, geçirgeliği, hacmi, vs. gibi özellikleri de uygun olmalıdır (TUD, W-NC06A4A-1973-73).

kıllı: 1. Kılı olan, kıl ile kaplı (s. 1409).

Gereksiz bir önyargıyla bir Amerikalı bu kadar kıllı olamaz diye bile düşünmüştüm dün (TUD, W-LA16B1A-1376-206).

renkli: 1. Beyaz dışında başka rengi veya renkleri olan, 2. Neşeli, canlı, ilgi çekici, 3. Kendine özgü, ilginç, çarpıcı nitelikleri olan, 4. Doğadaki renkleri olduğu gibi görüntüye aktarmayı gözetken film (1974), 5. Rengi olan (<http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html>).

Şahsen ben onun melezen tenine renkli elbiseleri daha çok yakıştırıyorum (TUD, W-Y145FIC-5071-1631).

sulu: 1. Suyu olan, içinde su bulunan, koyu karıştı, 2. Suyu çok olan, 3. İçine su katılmış, sulandırılmış olan, 4. Yersiz şakalar yapan, söz ve davranışları ile çevresini tedirgin eden veya gereksiz iltifatlarda bulunan (s. 2170).

Hıh! Bu sulu gözlü kız annesini babasını özlediği için gece uyumamıştır (W-RA16B1A-1213-860).

tanecikli: 1. Küçük tanelerden oluşmuş, 2. Yüzeysel taneciklerle kaplı gibi görünen (s.2260).

Gözenekli, az çok yumuşak, tanecikli görünüşte, dışı soluk sarı, iç kısmı beyaz renkli bir drogdur (TUD, W-DC06A1A-2065-8).

taneli: 1. Tanelerden oluşmuş, 2. Çeşitli boylarda tanesi olan (s. 2260).

Üzüm gibi taneli meyveler için porsiyon ölçüsü bir su bardağı dolusudur (TUD, W-OI43C2A-1803-152).

toplu: 1. Topu olan, 2. Hepsi bir arada bulunan, toplanmış, 3. Bir arada, bütün, kombine, 4. Düzenlenmiş, dağınık olmayan, 5. Topunu, tamamını, bütününe içine alan (s.), 6. Vücutça dolgun (<http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html>).

Şehrin trafiğini azaltmak ve de toplu taşımayı özendirmek için İsveç böyle bir yöntem bulmuş (TUD, W-AI45FID-4069-312).

tuzlu: 1. Tuzu olan, 2. Yapılışında tuz bulunan, tuzu çok olan, 3. Çok pahalı (s. 2395).

Önce tuzunu az koyarsınız, ağzımıza tuzlu gelene dek ilave edersiniz (TUD, W-SI44FID-5115-180).

türlü: 1. Çok çeşitli özellikleri olan, çeşit çeşit, muhtelif, 2. çeşitli sebzelerle pişirilen yemek (s. 2462), 3. Çeşit ya da çeşitleri toplayan daha geniş bir bölüm, 4. Herhangi bir yolda, herhangi bir biçimde (<http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html>).

Tepler üzerinde yükselen görkemli camilerin, sarayların, türlü anıtların, üniversitelerin, kitaplıkların, müzelerin ve hükümet dairelerinin bulunduğu, asıl Türk halkının yaşadığı semttir (TUD, WRD03A0A-0200-1275).

tüylü: 1. Tüyü olan, 2. Uzun tüyleri olan kilim (s. 2404).

Hadi şeftali tüylü diye tutamıyor diyelim (TUD, W-VI44F1D-5120-89).

varlıklı: 1. Zengin (s. 2471), 2. Malı, mülkü çok olan, zengin (<http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html>).

Varlıklı insandı dayım (TUD, W-QI41C4A-1486-52).

yaşlı: 1. Yaşı ilerlemiş, kocamış, ihtiyar, 2. Yaşla dolmuş (s. 2548).

Gözlerini açtığında yaşlı adamı karşısında buldu (TUD, W-PG37E1B-2923-98).

Ağaçlı, çekirdekli, saçlı, sakallı, mallı, budaklı, yapraklı, meyveli, baharatlı, bitli, boncuklu, pullu, alkollü gibi sözcüklerin, eğilimi temsil ettiği düşünülen TS ve DDT sözlüğünde açık bir çokluk içerikli tanımına rastlanmamıştır, ancak aşağıdaki örnek cümlelerde de görülebileceği gibi bağlam merkezli bakıldığında +IX ekli adların aynı zamanda çokluk da ifade ettiği görülecektir.

Ayrıca ağaçlı kısımlarda da görülür ve ağaçlara tırmanır (TUD, W-RB04A1A-1160-96).

Kırmızıbiberi ikiye kesip çekirdekli kısmını ayırın ve ince doğrayın (TUD, W-SI41C1A-1456-132).

Sarı saçlı kadınları seviyordu (TUD, W-IA16B1A-0094-52).

Parkalı, sakallı, postallı gençler ilişti gözüne (TUD, W-QD36C3A-0075-197).

Bulalım sana mallı menalli bir dul hatun (TUD, W-DA16B2A-0111-4).

Yemişler sarkıyordu başının önünde dallı budaklı ağaçlardan (TUD, W-IG03A1B-3216-16).

Üç adet saplı (dallı ve yapraklı kısımları, yaklaşık 150 gram) kereviz yeterli olabilecektir (TUD, W-VC01A4A-0977-52).

Genç fidanlar, tohumlu ve meyveli bitkiler, sebzelerin köklerine (TUD, W-MC06A1A-1952-100).

Kakule çayının keskin ve uyarıcı bir baharatlı aroması vardır (TUD, W-SC35A1A-1389-57).

Palavra... senin bitli oğlan kurusıktı atıyor anlaşılan (TUD, WMA16B1A-0459-35).

Tıpkı fotoğraftaki bileğe takılan boncuklu bilezik veya boneler gibi (TUD, W-RI27D1B-2453-48).

KEFAL: Yaz ayları dışında lezzetli olan pullu ve göçmen olmayan bir balıktır (TUD, W-SI22C3A-4728-45).

Amerika'da trafik kazasından ölen 45.000 kişiden 25.000 kadarı alkollü sürücülükten (TUD, W-CC06E1B-3075-360).

Bu noktaya kadar sunulmuş olan ve bu çalışmanın önerisine kanıt olduğu düşünülen örneklerin tamamı sayılabilir, ölçülebilir somut adlardır.

2. Soyut-Sayılamayan/Ölçülemeyen Ad + IX

Bu çalışmanın veri havuzunu oluşturan aşağıdaki örneklerde +IX eki, soyut ve sayılıp ölçülemeyen soyut adlar üzerine gelmiştir. Bu örneklerde +IX üzerine geldiği adın ilgili niteliğinin fazla, yoğun miktarda bulunuyor olduğunu yani niteliğin çokluğunu bildirmiştir. Örnekler, TS ve DDT sözlüğündeki tanımları dikkate alınarak sunulmuştur:

alevli: 1. Alevi olan, alevlenmiş, 2. Şiddetli, hararetli (s. 91).

Başta şefkatli dokunuşlar alevli öpücükleri kondurduğu sırada, köle olan oydu (TUD, W-TA16B2A-0694-19).

ateşli: 1. Ateşi olan, 2. Heyecanlı, coşkulu (s. 183), 3. Yanmakta olan, içinde ateş olan, 4. Hararetli, şiddetli, 5. Tutkulu, cinsel istekleri güçlü olan (<http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html>).

Ateşli biçimde sevişen, Alp'i âdeta çıldırtan karısı gitmiş, yerine aklı başka yerde, donuk bir kadın gelmişti (TUD, W-VA16B4A-1030-96).

büyülü: 1. Kendisine büyü yapılmış, 2. Büyü gücü olan, sihirli, afsunlu, efsunlu, füsunlu, füsunkâr, efsunkâr, sihirkâr, 3. Çok etkileyici (s. 429).

Bir an etrafımdaki diğer her şey siliniyor ve ben o büyü ortamın içinden geçip karşıdaki tapınağa koşuyorum (TUD, W-TI45F1D-4794-257).

bağımlı: 1. Başka şeyin istemine, gücüne veya yardımına bağlı olan, özgürlüğü, özerkliği olmayan, tabi, 2. Bir kimseye veya şeye maddi ve manevi yönden aşırı bağlı olan, 3. Sigara, uyuşturucu madde vb. kötü alışkanlıklara aşırı derecede düşkün, müptela (s. 226).

Oysa bağımlı olan oydu (TUD, W-PII3C4A-1531-1679).

bereketli: Bol, verimli (s. 312).

Ceviz bereketli ağaçtı, sağlamdı (TUD, W-OA16B3A-1289-304).

duygulu: 1. Duygusu, duyarlılığı çok olan, kolay duygulanan, içli, duyar, hassas (s. 730), 2. Büyük bir duyarlılık taşıyan (<http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html>).

Özlem dolu, duygulu olduğum bir gündü (TUD, W-SI22C2A-0664-85).

gayretli: Çalışkan, çaba gösteren (s. 907).

İkisi de gayretli, ikisi de azimli (TUD, W-QA16B2A-0672-20).

güçlü: 1. Gücü olan, kuvvetli, yavuz, 2. Şiddeti çok olan, 3. Etkisi, önemi büyük olan, sözü geçer, forslu, 4. Nitelikleriyle etki yaratan (s. 994) , 5. Zamana, güçlülere, olumsuzluklara dayanacak kadar sağlam olan bağ (<http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html>).

Onun gibi güçlü bir inanca sahip olmayı çok arzu ediyordum, ölümden sonra hiçlik konusunda rüyalar görüyordum (TUD, W-JH02A0A-0330-362).

kuvvetli: 1. Gücü çok olan, zorlu, şiddetli, 2. Sağlam, dayanıklı, 3. Görevini iyi yapan, keskin, 4. Çok etkileyici, 5. Saygın, nüfuzlu, 6. Üstün, donanımlı, 7. Etkili (s. 1548) , 8. Sert, şiddetli (<http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html>).

Bir şeye önce kuvvetli bir şekilde niyet etmeniz lazım (TUD, W-QF25D1B-2166-1467).

öfkeli: 1. Öfkelenmiş, kızgın, hiddetli, 2. Öfkelenmiş, kızgın, hiddetli bir biçimde (s. 1838).

Sığınmışlığım; üzgün ve çaresiz, bu yüzden öfkeli ve isyan ediyor (TUD, W-UG37E1B-3068-467)...

şanlı: 1. Tanınmış, ünlü, 2. Yüce, ulu, büyük (<http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html>).

Çılgın bir kros macerası için şanlı bir final yapsam (TUD, W-LA16B4A-0149-394).

şanslı: Talihi olan, talihli, ballı (s. 2202).

Şanslı bir adamsın iki gün içinde hem zengin hem de aşık oldun (TUD, W-OA16B4A-0178-32).

yüreklî: Tehlikeyi korkusuzca karşılayan, hiçbir şeyden korkusu olmayan, gözü pek, babayığit, koçak, cesaretli, cesur, cüretli, cüretkâr (s. 2628).

*Yarınlara bir yanıt, korkusuz, **yüreklî** (TUD, W-UG03A2A-2009-436).*

Gayretli, kaygılı, nurlu, sabırlı, arzulu, ünlü, bilgili, efsunlu, cüretli, ışıklı gibi sözcüklerin eğilimi temsil ettiği düşünülen TS ve DDT sözlüğünde çokluk içeriğine sahip bir tanımı yoktur, ancak aşağıdaki örnek cümlelerde de görülebileceği gibi bağlam merkezli bakıldığında sözcüklerin aynı zamanda çokluk da ifade ettiği görülecektir.

*Çok genç, hevesli ve **gayretli** bir kadromuz var (TUD, W-NI31D1B-2428-61).*

*Tutuk, **kaygılı** bir bakışla: "Kaçtın mı yoksa!" demişti (TUD, W-FA16B4A-0005-75).*

*Neticede insanoğluna, ancak peygamberlerin **nurlu** yolları huzur veriyor (TUD, W-TI42E1B-2942-81).*

***Sabırlı**, köklü bir eğitimi gerektirir (TUD, W-CG22C3A-0622-15).*

*Tenin sıcaklığını duyuyor bir **arzulu** nefesin tutkularını aktarmak istiyordu (TUD, W-MA16B4A-0588-5).*

*"Aldanma ki şair sözü elbette yalandır." Bu **ünlü** dizeden yararlanmayı en çok becerenlerin başında gelir (TUD, W-JE39C2A-0422-1820).*

*Genç olmasına rağmen olgun, **bilgili**, dost, sıcak (TUD, W-FA16B2A-0004-218).*

*Kitapların **efsunlu** deryasına ancak okuma rotasını belirlemiş kişiler açılabilir (TUD, W-PD22C2A-0843-11).*

*Açık saçık, **cüretli**, hoş bir oyundu (TUD, W-EA16B2A-0684-4).*

*O **ışıklı** şehirlerin vicdanında (TUD, W-PI22C1A-0231-493)...*

Bu adlarda +IX eki, çokluk kategorisini işaretleyerek çokluk ekine benzer bir işlevde yani bir çekim eki gibi kullanılmıştır. Bir yandan da yaygın yaklaşıma da paralel olarak örneklerin tamamında +IX eki sahiplik anlamını ya da ait olma anlamlarını da işaretlemeye devam ederek bir yapım eki gibi kullanılmıştır. Burada Boz (2001) ve Baydar (2018)'in +IX ekinin yalnızca yapım eki ya da çekim eki sınıfına dahil etmenin eksik bir tasnif olduğu görüşlerini hatırlatmakta, vurgulamakta ve eldeki verilerle desteklemekte yarar olacaktır. Çalışmaya konu olan örneklerde de görüldüğü gibi +IX, hem bir sahiplik eki gibi hem de çokluk eki gibi yani bir çeşit çekim eki gibi kullanılmaktadır.

Rastgele seçilerek bu çalışmanın konusu olan örnek sözcüklerde +IX eki, bir çokluk işaretleyicisi gibi kullanılmıştır. Bu örneklerde ek, üzerine geldiği adın sayılabilir/ölçülebilir ya da sayılamayan/ölçülemeyen *çok, fazla, olması gerekenden fazla, dikkate değer miktarda çok* anlamlarındaki miktarını işaretlemiştir. Yani aynı ek, üzerine geldiği adın hem niteliğine hem de niceliğine işaret etmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

+IX ekinin çokluk da işaretleyebileceği görüşünün Türkiye Türkçesinden rastgele seçilmiş temsil örnekler ile tanıklanmaya çalışıldığı bu çalışma sonucunda, +IX ekinin hem bir nitelik işaretleyicisi olarak hem de bir nicelik işaretleyicisi olarak kullanılabildiği düşünülmektedir.

Ek; üzerine geldiği ada sahiplik, aitlik gibi anlam ayrıntıları katarak önüne geldiği adın niteliğini işaretlerken bir yanda da adın sayıca birden çok oluşuna da dikkatleri çeker. Bu durumlarda adın sayılabilir ya da sayılamayan niceliği +IX eki ile işaretlenmiş olur. +IX eki, somut-sayılabılır/ölçülebilir ve soyut-sayılamayan/ölçülemeyen adlar üzerine geldiğinde, adın *sayıca ya da miktarca birden çok oluşuna* (dallı, hızlı), *olması*

gerekenden fazla oluşuna (tuzlu), *dikkate değer miktarda çok oluşuna* (kaygılı) ya da *takdire değer miktarda çok oluşuna* (yürekli) işaret eder. Böyle örneklerde +IX, çokluğa vurgu yaparak adın niceliğini de işaretleme işleviyle kullanılmaktadır. Bu çalışmanın veri havuzunda da yer alan **gözenekli** (kaya) örneğine bakıldığında görülecektir ki +IX eki, *gözenek* adının üzerine gelerek onu bir yandan sıfat yapmış ve ait olma anlamını işaretlemiştir, bu yolla önüne geldiği adın niteliğini göstermiştir. Öte yandan da gözenek sayısının birden çok oluşuna işaret ederek üzerine geldiği adın çokluğuna, niceliğine işaret etmiştir. Bu noktada belki +IX ekinin işlevlerinden biri olarak *çokluk* işlevi de eklenebilir.

+IX eki, çokluk işaretlediği durumlarda, bir çokluk işaretleyicisi ek gibi kullanılmakta, bu sebeple de bir çekim eki gibi işlev yapmaktadır. Yukarıda verilen **gözenekli** örneği dikkate alındığında sözcüğün işaret ettiği nitelik söz konusu olduğunda +IX ekinin bir yapım eki gibi, nicelik söz konusu olduğunda ise bir çekim eki gibi kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple ek üzerine yapılan tasnif çalışmalarında bu durumun dikkatten kaçırılmaması gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın söz konusu sonuçları da göstermiştir ki dilbilgisel kategoriler, yalnızca tek bir ek ile temsil edilmezler. Birden çok ek ve hatta belki dilbilgisinin ses gibi, söz dizimi gibi diğer bileşenleri de dilbilgisel kategorileri ifade etme ve anlamada dikkate değer bir rol oynamaktadır. Bu sebeple dilbilgisi çalışmalarında görülen **şu=bu** anlayışına dayalı, çerçeveleri belli inceleme ve anlama yollarının daha geçişken, daha iç içe geçmiş bir zemine taşınmasında fayda olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bang, W. (1916). *Studien zur vergleichenden Grammatik der Türk Sprachen II*. Berlin: G. Reimer.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baydar, T. (2018). +II eki üzerine. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18(2), 535-541.
- Boz, E. (2001). Eski Anadolu Türkçesinde +IU eki üzerine. *TDAY Belleten*, 49, 34-43.
- Çetin, E. (2016). Eski Uygurca metinlerde +Ilg. +IUg ekinin sıfatlarda kullanımı. *International Journal of Language Academy*, 4(4), 49-58.
- Dil Derneği. Erişim adresi: <http://www.dildernegei.org.tr/TR.274/turkce-sozluk-ara-bul.html> (erişim tarihi: 04.10.2021).
- Ediskun, H. (1988). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Divânu Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2008). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Londra ve New York: Routledge.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2008). Türkiye Türkçesi gramerciliğinde çokluk ve istek kategorileri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 140-155.
- Komisyon (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi grameri-şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öner, Z. (2004). Türkçede +IX eki. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2004, C. II*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Sarı, İ. (2019). +IX ekinin işlevleri ve bazı sıfatlardaki genişletilmiş kullanımı üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 47, 85-96.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı.
- Türkçe Ulusal Derlemi (TUD). Erişim adresi: <https://v3.tnc.org.tr/login> (erişim tarihi: 13.10.2021).
- Uçar, E. (2012). Eski Türkçede +LI eki üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*, 34, 135-145.